

UDK: 279.14

Izvorni znanstveni rad

Pripremljeno: svibanj 2023.

OPADANJE I OPORAVAK APOSTOLSKOG VODSTVA U ADVENTISTIČKOJ SLUŽBI

Anthony WagenerSmith

Anthony WagenerSmith adventistički je teolog i pastor, specijaliziran za misionarsko osnivanje crkava i razvoj vođa u urbanom i sekularnom kontekstu. Doktorirao je na Teološkom fakultetu Fuller u Kaliforniji, a predavao je praktičnu teologiju na Sveučilištu Andrews te djelovao kao pomoćni ravnatelj Instituta za evangelizaciju Sjevernoameričke divizije Adventističke crkve (NADEI). Trenutno je vođa Odjela za adventističku misiju pri Transeuropskom odjelu, gdje koordinira evangelizacijske strategije u 22 europske zemlje. Njegov znanstveni rad povezuje biblijsku ekleziologiju s praksom Crkvenog vodstva, naglašavajući važnost apostolskog modela službe i osnaživanja laika za suvremenu misiju.

SAŽETAK

Ovaj članak razmatra povijesni razvoj i funkcionalno značenje apostolskog vodstva unutar Adventističke Crkve, s posebnim naglaskom na razliku između novozavjetne uloge apostola i suvremenog koncepta pastora. Autor analizira biblijske temelje apostolstva, ranu adventističku praksu putujućih propovjednika, te postupno napuštanje ovog modela tijekom 20. stoljeća u institucionalnim promjenama i priručnicima. Članak ističe kako je Adventistička Crkva nekoć njegovala decentralizirani, misijski usmjeren model u kojem su starješine vodili mjesne crkve, a plaćeni propovjednici služili kao apostolski osnivači novih zajednica. Pregledom povijesnih dokumenata, priručnika i izjava pionira, autor pokazuje kako je institucionalizacija pastoralne službe dovela do gubitka apostolske dinamike. U zaključku se nude konkretne preporuke za obnovu biblijskog modela vođenja koji uključuje jačanje laičkog vodstva i ponovno usmjeravanje propovjednika prema misiji.

Ključne riječi: apostolstvo, Adventistička Crkva, pastoralna služba, Crkveno vodstvo, povijest adventizma

Uvod

U kršćanskoj religiji, kao i u mnogim drugim religijama, univerzalna je tendencija davati teološko tumačenje institucijama koje su se postupno razvijale tijekom određenog vremenskog razdoblja zbog praktične korisnosti, a zatim to tumačenje učitavati u najranija razdoblja i djetinjstvo ovih institucija, vezujući ih za doba u kojemu nitko nije ni slutio da imaju takvo značenje (Richard Hanson, patristički učenjak dvadesetog stoljeća).

Među kršćanskim denominacijama i zajednicama postoje određeni obrasci rasta: zastoje, opadanje i, konačno, oporavak ili smrt. Jedan od čimbenika koji vrlo rano ubrzavaju dinamiku određenog pokreta – kao i njihovu potencijalnu obnovu – jest razina na kojoj osnivači Crkve utjelovljuju i prenose apostolsku funkciju na buduće naraštaje (usp. *Saarinen* 1994.; *Morgan* 2017). Ovaj članak prati početnu funkciju i opadanje apostolstva među adventističkim propovjednicima koristeći se analizom određenog primjera i njegovim posljedicama na suvremeni adventizam i šire.

Nakon analize vodstva u Novom zavjetu, s posebnim naglaskom na apostole, apostolstvo i njihov odnos sa starješinama, istražiti ćemo pokušaj provedbe ovog pristupa u adventizmu. Također ćemo ispitati i prakse izgradnje kapaciteta koje su propovjednicima omogućile pokretnost, uključujući ulogu starješina, službu crkvenih članova i jednostavne, ponovljive strukture. Opadanje apostolstva i prijelaz na moderni pojam „pastora“ bit će dokumentiran iz komentara ranih adventističkih pionira, kao i iz razvoja ključnih povijesnih dokumenata, uključujući službene *Crkvene priručnike*. Naposljetku slijedi sinteza promjenjive uloge apostolstva u adventističkoj službi uz preporuke za suvremeni adventizam i druge kršćanske Crkve.

Apostoli i apostolstvo u Novom zavjetu

U sinoptičkim se evanđeljima Isusovih izvornih dvanaest učenika također naziva i „apostolima“, bilo eksplicitno (Matej 10,1-4; Luka 6,12-16) ili funkcionalno, zato što su bili s Njim i što ih je svojim božanskim autoritetom poslao da propovijedaju u njegovo ime (Marko 3,13-19). Evanđelje po Ivanu jednostavno spominje „dvanaestoricu“ (Ivan 6,70), a Djela apostolska imenuju i identificiraju preostalih jedanaest učenika kao apostole u vrijeme odabira Judine zamjene (Djela 1,13). Funkcija ovih izvornih dvanaest apostola prije uskrsnuća – biti s Isusom, a potom otići u razne misije unutar „kuće Izraelove“ (Matej 10,5-12; Marko 6,7-13; Luka 9,1-6) – ponavlja se i proširuje nakon uskrsnuća, kada apostole kao stvaratelje učenika šalje u Jeruzalem, Judeju, Samariju i sve do kraja zemlje (Djela 1,8; Matej 24,14.; 28,16-20).

Kako bi se Isusova misija proširila izvan izvorne dvanaestorice — koji se još nazivaju „nadapostoli“ (2. Korinćanima 11,5) i „apostoli Janjetovi“, a po kojima je nazvano dvanaest temelja Novog Jeruzalema (Otkrivenje 21,14) — nakon uskrsnuća su dodani i drugi apostoli. Pavao je sebe nazivao apostolom pozvanim od Boga (Rimljanima 1,5; 11,13), za Barnabu se, isto kao i za Pavla, govorilo da je apostol poganima (Djela 14,14; 1. Korinćanima 9,6; Galaćanima 2,9), a Matija je zamijenio Judu (Djela 1,25-26). Među ostalim apostolima bili su Jakov, Isusov polubrat (Galaćanima 1,19.29), Epafrodit (Filipljanima 2,25-30; 4,18), Apolon

(1. Korinćanima 4,6-9) i — ovisno o tumačenju — Sila i Timotej (1. Solunjanima 1,1; 2,6; usp. Allison 2012:207), Andronik i Junija (Rimljanima 16,7; usp. Reeve et al. 2015:237-242) i još dva neimenovana apostola (2. Korinćanima 8,23).

Tri biblijske oznake apostola bile su: Isusov izravni odabir i imenovanje (Marko 3;14; Luka 6,13; Djela 1,2; 24; 10,41; Galaćanima 1,1), osobno svjedočenje Krista nakon uskrsnuća (Djela 1,22; 10,39-41; 15,7-8) i božanska potvrda njihove misije čudesnim znakovima (Matej 10,1-2; Djela 1,5-8; 2,43; 4,33; 8,14; 2. Korinćanima 12,12; Hebrejima 2,3-4).¹

Važna uloga apostola nije ih učinila nepogrešivima (na primjer, Petrovo licemjerje u Galaćanima 2,11-14), ali njihov značajan utjecaj „proizlazi iz posebnog statusa ‘utemeljitelja’ zajednica te translokalnih nadglednika“ (Allison 2012:208,209). Iako nijedan suvremeni Isusov učenik danas ne odgovara svim trima obilježjima novozavjetnog apostola (osobito onim aspektima koji zahtijevaju fizičku prisutnost Isusa Krista)², uključivanje apostola u tekstove o darovima sasvim sigurno predviđa nastavak funkcije apostolstva izvan Novozavjetnog doba.

Kad usporedimo spominjanje apostola u 1. Korinćanima 12,28-29 i Efežanima 4,11 u njihovom širem kontekstu, dobivamo pet temeljnih funkcija apostolstva. Prvo, apostolska je funkcija primarni katalizator koji omogućuje napredovanje drugih darova. Oba ulomka navode je na prvom mjestu i daju dodatne komentare o njezinoj temeljnoj naravi (1. Korinćanima 12,28-29; Efežanima 4,11). Drugo, apostolstvo dolazi izravno od Duha Svetoga, a ne putem Crkve (to je očitovanje Duha u 1. Korinćanima 12,7,11, i izražaj darova nakon uznesenja u Efežanima 4,8). Treće, dostupno je svim krštenim vjernicima, a ne samo odabranom skupini vođa (1. Korinćanima 12,13; Efežanima 4,7), i stoga je to prije svega tekst o službi, a ne tekst o vodstvu. Četvrto, ono donosi jedinstvo i zrelost kada djeluje zajedno s drugim darovima (1. Korinćanima 12,25-26; Efežanima 4,13.16). I peto, ono će nastaviti djelovati u svim naraštajima (kontekst Pavlove molitve u Efežanima 3,21 i darovi iz 1. Korinćanima 12. poglavlja smješteni su u kontekst buduće ljubavi koja će biti savršena kada ćemo, kao što u 12. retku 13. poglavlja kaže, vidjeti „licem u lice“). Novi zavjet opisuje i jedinstvenu ranu službu apostola, kao i stalnu funkciju apostolstva kao temelja Božje misije i njegove Crkve.

Apostoli i starješine (i pastori?) u Novom zavjetu

Premda apostoli također mogu biti i starješine (1. Petrova 5,1; 2. Ivanova 1,1), Isus ih je ipak imenovao izravno za putujuću misiju. S druge strane, apostoli su u novoosnovanim

- 1 Naglasak na odabiru nekoga tko je bio s Isusom od početka njegove zemaljske službe (Djela 1,21-22) nije naveden kao kriterij, jer se nije odnosio na apostola Pavla i druge. Peti mogući kriterij koji ponekad koriste i cesacionisti i kontinuationisti (iako ga sami novozavjetni pisci ne navode kao takve) jest pisanje kanona. Za reprezentativne primjere kontinuationista koji vjeruju da služba apostola više nije operativna, ali da je apostolski dar još funkcionalan, vidi: Wayne Grudem, *Systematic Theology*. Zondervan Academic, 1994., str. 905-906; i Greg Alison, koji također primjećuje da, dok su ih drugi nazivali apostolima, nijedna velika osoba u kršćanskoj povijesti samu sebe nije nazvala apostolom. Vidi *Sojourners and Strangers*, str. 210.
- 2 Ne samo što se suvremeni učenici ne uklapaju u ove kriterije nego čak ni za neke od gore navedenih apostola u Novom zavjetu nije zabilježeno da ispunjavaju sva tri kriterija, poput Barnabe i Apolona.

crkvama postavljali starješine za primarne duhovne vođe (1. Timoteju 3,1-7; 1. Petrova 5,1-2; Titu 1,5-7) kako bi obavljali pastirsku službu (Djela 14,23; 20,28). Dok su đakoni kasnije imenovani na drugu funkciju vodstva unutar mjesnih crkvi (Djela 6,1-7), primarne vodeće uloge apostola i starješina tvorile su odnos karakteriziran podjelom uloga (apostoli su osnivali nove crkve, a starješine su ih vodile), simbiotskom dobrobiti (apostolstvo je stvaralo potrebu za većim brojem starješina čije je pastirstvo nad tim crkvama osiguralo kontinuirano poslanje apostola) i suradničkim vodstvom (obje skupine navedene su kao ključni donositelji odluka na jeruzalemskom saboru u Djelima 15,2.6). Ta se suradnja također očituje u naravi Novog zavjeta, u kojem su, prema mom prebrojavanju, 21 od 27 pisama napisali apostoli kako bi poučili starješine novoosnovanih crkava. Drugim riječima, apostoli i starješine su imali dvije primarne vodeće uloge u Novom zavjetu.

Zanimljivo je da Novi zavjet ne pruža nikakav dokaz o službi „pastora“ koja se razlikuje od službe starješina ili apostola. Tri pojma, starješine (*presbyteroi*), nadglednici ili biskupi, (*episkepoi*) i pastiri (*poimeno*) — iako su puna različitih nijansi značenja — naizmjenično se odnose na istu skupinu ljudi. Starješine se nazivaju nadglednicima (Titu 1,5-7; 1. Timoteju 3,1-7; 5,17) koji također ispunjavaju pastoralnu ili pastirsku funkciju (glagolski oblik riječi *poimen*) unutar crkava. Isus je zadužio Petra (apostola i starješinu) da „pase“ ovce (Ivan 21,16), a Petar je zauzvrat zadužio druge starješine da „pasu“ ovce (1. Petrova 5,1-2). Pavao je također opisao starješine kao nadglednike ili biskupe zadužene da „paze na stado“, Crkvu Božju (Djela 20,17.28). Ove trodijelne referencije na starješine i biskupe/nadzornike kao na istu skupinu ljudi koji također obavljaju pastirsku službu, nastavile su se naizmjenično koristiti do početka drugog stoljeća (Mackinnon 2012:80-81; Ferguson 2002:169-173).

Važno je primijetiti da se imenički oblik za pastire ili pastore (*poimen* ili *poimeno* u množini) koristi više puta za opisivanje božanstva, ali samo jednom za opisivanje čovječanstva. Sam Isus je dobar pastir (Ivan 10,11.14), pastir i čuvar naših duša (1. Petrova 2,25), vrhovni pastir (1. Petrova 5,4) i veliki pastir ovaca (Hebrejima 13,20). Ipak, osim glagolskih poraba koje su se odnosile na pojam „pastir“, jedinu pojedinačnu imeničku porabu ovog pojma za opisivanje ljudskog bića u Novom zavjetu (Efežanima 4,11) nalazimo u kontekstu duhovnih darova (a ne službe vodstva), koji su dostupni svim vjernicima, a ne samo odabranim vođama, i koristi se u množini bez ikakve predodžbe o usamljenoj superzvijezdi.

Pastor je, dakle, metafora za opisivanje određene funkcije u crkvi. To nije ustanova ili titula. Pastir iz prvog stoljeća nije imao nikakve veze sa specijaliziranim i profesionalnim smislom koji je pastor stekao u suvremenom kršćanstvu. Stoga, Efežanima 4,11 nema u vidu pastorsku poziciju, već samo jednu od mnogih funkcija u crkvi. Pastiri su oni koji po svojoj naravi njeguju i brinu se za Božje ovce. Dakle, duboka je pogreška pomiješati pastire sa službom ili titulom na koju se danas uobičajeno misli. (Viola 2012:228)

Osim toga, za razliku od službe starješine, ne postoje biblijske kvalifikacije za pastorsku službu – nema primjera pastoralnog zaređenja ili polaganja ruku (kao što je slučaj s apostolima, starješinama i đakonima). U konačnici, pojam pastora kao nadglednika drugih nadglednika poništio bi rad i apostola (koji su djelovali kao translokálni nadzornici) i starješina (koji su bili imenovani nadglednici pojedinačnih crkava). Doista, „bilo bi veoma čudno da postoji

samostalna, odvojena pozicija koja se nikada prije ni kasnije ne spominje u Novom zavjetu, a čiji je posao bio pastirska briga za crkvu, dok se drugdje govorilo da je zadatak pastirske brige za crkvu dio uloge koja pripada starješinama” (Jones 2014: 4).

Apostolstvo u ranoj adventističkoj službi

Proizlazeći iz Drugog velikog buđenja, sljedbenici interdenominacijskog milleritskog pokreta – s njegovim naglaskom na neposrednosti i blizini Drugog Kristovog dolaska – doživjeli su veliko razočaranje 22. listopada 1844. godine, kada se Isus nije vratio. Jedna od skupina nastalih nakon razočaranja, koja se u proučavanju Biblije okupila oko nekoliko temeljnih doktrina i koja je čeznula za duhovnim jedinstvom s Kristom i globalnom misijom (Burrill 1998:161), postala je Crkva adventista sedmog dana (službeno organizirana 1863. godine). Jedan od pokretača adventističkog pokreta koji je s 3500 članova 1863. godine narastao na više od 21,75 milijuna članova krajem 2020. godine (adventiststatistics.org), bio je temeljni naglasak na poslaničkom modelu propovjednika, koji je usvojen kao pragmatičan pristup širenju evanđelja, a ne nužno kao rezultat značajnog biblijskog tretmana apostola i apostolstva.

Čak i tijekom ranog sabatarijanskog adventizma, prije formalne organizacije Adventističke Crkve, funkcija putujućih apostolskih radnika bila je primarni pristup adventističkom vodstvu. James White (jedan od trojice glavnih utemeljitelja Adventističke Crkve, uz Ellen White i Josepha Batesa) primijetio je 1859. godine da „u našim crkvama nema ustaljenih pastora“, nego su adventistički propovjednici bili misionari poslani u hladan svijet da „istroše svoje živote u propovijedanju nepopularne biblijske istine” (White, J. 1859:21). Godine 1862. dalje je pisao kako se sposobnost za osnivanje crkve pod Božjim vodstvom smatrala potvrdom da je toga propovjednika Bog doista pozvao:

Propovjednik se ni na koji drugi način ne može tako dobro dokazati kao odlaskom u nova polja. Tamo može vidjeti plodove vlastitog rada. A ako uspije u podizanju i uspostavljanju crkava, tako da donose dobre plodove, on svojoj braći daje najbolji dokaz da ga je Gospodin poslao... Ako ne mogu podignuti crkve i pronaći prijatelje koji će ih održavati, onda ih djelo istine ne treba, i oni imaju najbolje razloge za zaključak da su napravili tužnu pogrešku kad su mislili da ih je Bog pozvao na podučavanje poruke trećeg anđela (White J. 1862:156).

Organiziranje prvih državnih konferencijskih sastanaka, oko 1861. godine, imalo je izričitu svrhu koordinacije misionarskih zadataka i sprječavanja preklapanja teritorija među ranim adventističkim propovjednicima (Loughborough 1907:116). Ovi godišnji sastanci propovjednika često su slijedili četverostruki pristup koordinaciji postavljanja apostola (148). Prvo su navedena perspektivna polja na kojima je trebalo podići nove crkve. Drugo, propovjednici su trebali provesti neko vrijeme tražeći Božju volju za svoj sljedeći zadatak. Treće, tada bi svatko ispričao svoja iskustva o tome kamo ih je Gospodin pozvao da idu. Na kraju su im dani zadaci za sljedeću godinu, često popraćeni osjećajem Božjeg vodstva među cijelom skupštinom. Na ovo rano razumijevanje uloge adventističkog propovjednika – kao i funk-

cije godišnjih konferencijskih sastanaka – sigurno je utjecao metodistički obrazac putujućih okružnih propovjednika i godišnjih konferencijskih sastanaka (Loughborough 1907:1).³

Pomno čitanje Svetoga pisma također je utjecalo na rano adventističko shvaćanje i pristup apostolskom vodstvu. J.N. Loughboroughova knjiga *The Church: Its Organization, Order, and Discipline* (1907.), koja je nekoliko godina služila kao neslužbeni *de facto* crkveni priručnik, dobro izražava rano adventističko razumijevanje i tumačenje novozavjetnog vodstva. Smatralo se da se moderni pojam biskupa s nadzorom nad biskupijom crkava razvio nakon novozavjetnog razdoblja (Loughborough 1907:68, 69; Viola 2012:230, 231). Umjesto toga, za sve biskupe, starješine i pastore smatralo se da se odnose na istu ulogu ograničenu na lokalnu crkvu: „Izraz pastor dolazi od riječi *poimen*, i doslovno označava čuvara ovaca, pastira, a preneseno pastora, učitelja, duhovnog vođu određene crkve. Definicija ovog pojma pokazuje da on označava istu službu kao i *presbuteros* (starješina) i *episcopos* (biskup): lokalnu službu ograničenu na određenu crkvu (Loughborough 1907:129).

Unutar mjesne crkve starješine i đakoni su imali dobrovoljne vodeće uloge, pri čemu su se prvi brinuli o duhovnim poslovima crkve, a potonji prvenstveno o svjetovnim poslovima (132).

Novozavjetna razlika između apostola koje je Bog pozvao sa širim opsegom ovlasti, i starješina imenovanih u pojedinačnoj crkvi s lokalnom vlašću potvrđena je, i proširena, budući da su rani adventisti također smatrali „evanđeliste“, uz apostole, osobama s „posebnim“ Božjim pozivom za putujuću ulogu (127, 128). Dok se ovo shvaćanje evanđelista kao putujućeg osnivača crkvi – „propovjednika evanđelja koji nije nigdje stacioniran, već putuje kao misionar kako bi propovijedao evanđelje i osnivao crkve“ (Loughborough 1907:127) – koristi gotovo naizmjenično s pojmom apostol, a ne s istaknutom vodećom pozicijom, iako njegova putovanja nisu razvijena do tog stupnja kao putovanja apostola. Premda se koncept evangelizacije kao poslanja može razviti iz Rimljanima 10,13-15 (obrnutim redosljedom: spasenje dolazi od poziva, koji dolazi od vjerovanja, koje proizlazi iz slušanja onih koji su poslani naviještati evanđelje), tri biblijska retka na koja se Loughborough poziva kako bi povezao ove koncepte ne utvrđuju ga dovoljno temeljito, jer Efežanima 4,11 to jednostavno spominje u kontekstu darivanja, 2. Timoteju 4,5 uključuje opomenu da se posao evanđelista radi bez koncepta apostolstva, a Djela 21,8 opisuju Filipa kao evanđelista i kao jednog od izvornih sedam đakona. Uz Rimljanima 10,13-15, pripovijest o Filipu potencijalno bi mogla uključivati pojam putovanja, jer ga je Bog uzeo i nadnaravno poslao na različita mjesta, te je evangelizirao u kulturama različitim od vlastite kulture (Djela 8,5.26-40).

Dva glavna razloga za nastavak funkcije ranih apostola nakon izvorne dvanaestorice bila su: definicijski – apostol, kao onaj koga je Bog poslao u misiju, može se dogoditi u bilo koje

3 Proces procjene od četiri pitanja koji je koristio metodistički okružni jahač uključivao je sljedeće: „Je li se ovaj čovjek doista obratio? Poznaje li, i slijedi li, metodistička pravila? Umije li dobro propovijedati? Ima li konja?“ Vidi: Ludwig Charles, *Francis Asbury: God's Circuit Rider*. Mott Media, 1984., str.196. Za detaljniji pregled poteškoća i požrtvornosti okružnih jahača u kontekstu godišnje konferencije na kojoj bi biskupi nadglednici dodijelili propovjedniku osnivanje novog okruga (ili današnjeg distrikta) uglavnom na najviše dvije godine, vidi William Powella Jr. „Metodistički okružni jahači u Americi, 1766.-1844.“ Sveučilište Richmond, Virginia. Magistarski rad, 1977.

doba – i egezegetski – Efežanima 4. poglavlje predviđa stalnu potrebu za apostolima kao sredstvom jedinstva koje Crkva još nije do kraja ostvarila.

Praksa plaćenih propovjednika kao apostolskih osnivača crkava također je bila istaknuta u ranom adventističkom razumijevanju rukopoloženja. Postojala su četiri glavna kriterija za ispitivanje kandidata za službu evanđelja: jasan Božji poziv od Boga, intelektualna i duhovna sposobnost, uvjerenja u skladu s Crkvom i evangelizacijsko iskustvo na novim poljima (Kaiser 2013:177-218). Kaiser spaja praksu i korijene putujuće evangelizacije prije rukopoloženja:

Najizvediviji način za dokazivanje svog poziva bio je odlazak na nova područja gdje sadašnja istina nije bila poznata, što je ujedno bilo i razdoblje '(javnog) rada za Boga'... Ovo razdoblje rada, ponekad nazvano 'vrijeme usavršavanja', obično je bilo obilježeno misionarskim aktivnostima na novim, još neistraženim poljima, često u trajanju od jedne ili dvije godine, kako bi Crkva mogla prepoznati kandidatov poziv i rukopoložiti ga. Ellen White je usporedila ovo vrijeme 'poboljšanja' s valdenžanskom praksom odlaganja 'zaređenja u svetu službu' dok kandidati ne dovrše trogodišnje misionarsko iskustvo u vanjskom svijetu (185, 186).

Iako je Generalna konferencija obeshrabrivala dodjelu punomoći rukopoloženja crkvenim administratorima na temelju njihova položaja, bilo je primjera kad im je dodijeljena propovjednička punomoć kako bi poboljšali svoje vještine prije rukopoloženja (Krause 2013:203). Iako je već radio kao urednik časopisa *Review* i tajnik Generalne konferencije Uriah Smith je dobio službenu pastorsku punomoć kako bi poboljšao svoj dar propovijedanja (1868.), a G. I. Butler, koji je već 1865. godine služio kao predsjednik konferencije, dobio je pastorsku punomoć i rukopoloženje tek 1867. godine (204).

Pioniri i glavne vođe također su opetovano svjedočili o važnosti putujućeg, apostolskog rada plaćenih propovjednika. U raspravi na Kongresu u Kaliforniji 1875. godine, nedavno izabrani predsjednik generalne konferencije G. I. Butler, koji je tada služio kao misionar u toj saveznoj državi, dao je sljedeće opažanje u vezi s lokalnim konferencijama i njihovim odnosom prema propovjedničkoj naknadi: „Starješina Butler govorio je bez okolišanja, naglašavajući neodložnu potrebu za većim brojem radnika na misijskom polju kako bi se širile ove žive ali nepopularne istine... osim ako oni koji odlaze raditi ovaj posao vidljivo pridonose cilju, konferencije im se uglavnom ne osjećaju obveznima platiti za njihovo vrijeme i trud” (California State Conference 1874).

Ellen White je više puta istaknula apostolsku ulogu plaćenih propovjednika da osnivaju crkve koje vode članovi, a zatim je to i nastavila isticati:

Naši propovjednici ne smiju trošiti svoje vrijeme radeći za one koji su već prihvatili istinu. S Kristovom ljubavlju koja gori u njihovim srcima trebaju ići pridobiti grešnike za Spasitelja. Pored svih voda trebaju posijati sjeme istine. Trebaju posjetiti mjesto za mjestom; podići crkvu za crkvom. One koji se zalažu za istinu treba organizirati u crkve, a pastor zatim treba prijeći na druga, jednako važna područja. (2002d:18)

Njezina očekivanja od propovjednika uključivala su i osmišljavanje novih metoda rada za osnivanje crkava u zemlji i inozemstvu (White 1901d: ulomak 16; White 2002d:205), pri čemu je Kristovo spasenje evanđeoska motivacija za osnivanje (White 1908). Ako metode

koje su propovjednici koristili nisu rezultirale organiziranjem novih crkava, tada su se oni trebali duhovno ispitati, tražiti savjet od kolega propovjednika i biti voljni promijeniti svoje strategije (White 1884:658). Prema mišljenju Ellen White, mentorstvo koje obavljaju stariji propovjednici trebalo bi uključivati vođenje mlađih propovjednika sa sobom u žetveno polje, kako bi zajedno obrađivali nove teritorije (White 2002b:683, 686). Na taj bi način propovjednici mogli uspostaviti nove skupine koje sadrže DNK za osnivanje crkava, u kojima teret podupiranja apostolskog rada postoji u svim vjernicima i u kojima se nove crkve osnivaju uz pomoć ljudi iz redova novoobraćenika (White 2002d:205, 210; 2002f:20). Veće crkve se također pozivalo na organizaciju i slanje misionarskih timova koji će djelovati u obližnjim gradovima i selima (White 1891:450). Crkve koje su poslale svoje članove da osnuju nove crkve bile su osnažene i osvježene (White 2002d:204; White 1901d; White 1901c), i savjetovano im je da, gdje god je moguće, to i dalje čine zajedno s medicinskim misionarskim radom (White 1901a; White 1901b).

U neadventističkim publikacijama apostolstvo propovjednika također je prepoznato kao značajan uzrok brzog rasta. Obavljeni su razni razgovori s adventističkim vođama koji pokazuju da je primarna uloga pastora bila evangelizacija u novim područjima (Star 1886:5). Također donose i zapažanje da su „svi adventistički svećenici misionari, a ne mjesni pastori, te da su zauzeti propovijedanjem, podučavanjem i organiziranjem po cijelom svijetu” (A Candid Reader 1909:11).

Apostolska sposobnost u ranom adventizmu

Službe koje vode članovi, crkve koje vode starješine i jednostavna, ponovljiva ekleziologija, sve je to stvorilo značajan prostor za djelovanje apostolskog vodstva u ranom adventizmu. Ellen White je pozvala pastore na „osnivanje svojih crkava uz razumijevanje kako ne trebaju očekivati da će im propovjednik služiti. One imaju istinu, one znaju što je istina. One bi trebale imati korijen u sebi” (*General Conference Bulletin* 1901:267). Na temelju biblijske paradigme službe svakog člana, te suvremenog utjecaja trodijelne „metode” Johna Wesleya o društvima, razredima i skupinama,⁴ prvotni izraz rane adventističke službe bio je usredotočen na grupni život na „društvenom susretu”. Društveni susreti, kao preimenovani i prilagođeni oblik metodističkog sastanka razreda, nisu bili osmišljeni sa svrhom iznošenja doktrinarnih istina, već dijeljenja praktičnog kršćanskog života, pri čemu su sudionici sve-

4 Wesleyjevo formiranje društava (veće grupe za poučavanje, propovijedanje i poučavanje), razreda (obavezne, različite rodno-mješovite grupe do 20 ljudi za neprogramirano učenje) i skupina (neobavezne, manje grupe osoba istoga spola koje su slijedile niz pitanja za duhovnu odgovornost) bilo je eklektička posuđenica i od Anglikanaca i od Moravaca. Vidi: Andrew C. Thompson, „‘To Stir Them Up to Believe, Love, and Obey’—Soteriological Dimensions of the Early Methodist Class Meeting”. *Methodist History* 48.3, (2010). Za detaljnu obradu uspjeha i pada utjecaja razrednih sastanaka kako su postajali sve uređeniji, programiraniji i, naposljetku, zamijenjeni nedjeljnom školom (s njezinim naglaskom na biblijskim uputama, a ne na učenštvu osoba), vidi Philip F. Hardt, „A Crown and a Cross: The Rise, Development, and Decline of the Methodist Class Meeting in Eighteenth Century England”. *Methodist History* 49.2 (2011.); i David Lowes Watson, *The Early Methodist Class Meeting: Its Origins and Significance*. Wipf and Stock Publishers, 2002.

dočili o svojim iskustvima, ispovijedali grijeh, iznosili molitve, zajedno pjevali i hrabрили jedni druge (White J. 1868. :167; 1855:236). Uriah Smith opisao je duh društvenog susreta kao „sastanak karakteriziran produhovljenim i radosnim svjedočanstvima, blistavim očima, glasom hvale, usrdnim i dirljivim poticajima a često i prizorima suza u kojima vjera i ljubav ponovno zaplamte”. (1865:196) To su bila okupljanja bez određenog programa, a ako su ljudi na društvenim susretima počeli propovijedati, dobili su upute da budu kratki, jer je na jednom od sastanaka zabilježeno 117 svjedočanstava u 53 minute (Loughborough 1987:88). Iako nisu bili uvjet za članstvo, ovi su sastanci bili očekivana dužnost za sve prave vjernike (Nichol 7:1962:935) te korisno oruđe za osposobljavanje članova i mladih propovjednika za službu. Ponekad su se održavali tijekom vremena predviđenog za duhovnu poruku na ranim zasjedanjima Generalne konferencije (*General Conference Bulletin* 1897:144), a bili su i puno značajniji za crkveni život od toga da crkvu „zabavlja propovjednik“.

Neka svatko razmisli o vrijednosti društvenih susreta i neka velika ili mala društva vjernika ne misle kako ne mogu imati ugodne trenutke ako ih ne zabavlja propovjednik. Tamo gdje postoji ovakva ovisnost o propovjedniku, ljudi ne uspijevaju teći ono snažno religiozno iskustvo koje im je toliko potrebno da bi bili uspješni bez obzira na okolnosti. Ako svjedoči samo propovjednik, onda oni koji su tek povjerovali u svojoj vjeri postaju patuljasti i boležljivi zbog nedostatka mogućnosti da koriste svoje duhovne mišiće. Oni imaju potrebu naučiti kako svjedočiti, kako moliti, kako pjevati, na slavu Božju, ali ako to ne uspiju, imaju jednostrano iskustvo (White 1895:578).

Nakon evangelizacijskih nastojanja na novom teritoriju, najbolja praksa, prema kojoj su putujući pastori odmah nakon toga okupljali nove vjernike na društveni susret i odabrali njihove vođe — prije nego što su ih službeno organizirali u novu crkvu — pružala je tri ključne prednosti: novi vjernici su se mogli bolje upoznati, saznati kome mogu vjerovati i s kim mogu imati potpuno zajedništvo, te su mogli razlučiti za koje bi uloge svatko od njih mogao biti najkvalificiraniji ili najprikladniji.

Kada se okupljenim vjernicima u novim mjestima iznosi istina, ne bismo preporučili trenutno osnivanje crkve. U takvim slučajevima neka se imenuje vođa (ovo možda najbolje može učiniti evanđelist kada osniva crkvu), i neka se društveni skupovi nastave sve dok se pojedinci međusobno temeljito ne upoznaju i utvrde s kime mogu imati zajedništvo, a koji su kvalificirani za važne dužnosti crkvenih službenika. Što se tiče konkretnog načina organiziranja crkve, kad za to dođe vrijeme, bit će nam dopušteno poslužiti se iskustvom nekoliko pastora koji su već usvojili ovaj plan i posvjedočili da on dobro funkcionira (Loughborough 1907:125).

Druga praksa stvaranja kapaciteta za apostolsko vodstvo bile su crkve pod vodstvom starješina. Dok su se osobine biblijskih starješina u Novom zavjetu smatrale dijelom kriterija procjene starješina mjesnih crkvi i putujućih propovjednika,⁵ služba starješine – primarnog duhovnog vođe u mjesnoj crkvi – bila je neplaćena pozicija za koju su putujući pastori ruko-

5 To su gledaiste izrazili i James White — vidi „Gospel Order”, *Review and Herald*, 6. prosinca 1853., str. 173 — i Ellen White — vidi *Testimonies for the Church*, sv. 5, str. 617 i *Testimonies*, sv. 2, str. 621 — gdje je prekorila plaćenog pastora po imenu „Brat B“ na temelju osobina starješina, iako on nije bio starješina mjesne crkve.

polagali osobe nakon što su ih neformalnim glasovanjem odabrali članovi novo-organizirane crkve (Loughborough 1907:131-132). Držite na umu da ovo obično uključuje starješine u množini, ali moglo se raditi i o jednom starješini koji je u manjim crkvama na početku također mogao djelovati i kao đakon. Premda su se putujući propovjednici vraćali u posjet novoosnovanim crkvama, uloga starješina koji su radili kao dobrovoljci omogućila je ranim adventističkim propovjednicima da većinu svog vremena i napora ulože u podizanje novih skupina vjernika. Kao primarni duhovni vođe crkve, rane starješine preuzeli su značajne vodeće uloge, uključujući predsjedavanje crkvenim poslovnim sastancima, suočavanje s članovima koji su pogriješili i preuzimanje primarnog vodstva u organiziranju raznih crkvenih aktivnosti (Loughborough 1907:132, 162).

Treća ključna praksa koja je omogućila apostolsko vodstvo bila je jednostavna, ponovljiva ekleziologija. Na samu Crkvu se nije gledalo kao na ljudski program, već kao na duhovni organizam. Komentari L. H. Christiana dobro predstavljaju ovo gledište.

Mnogi su se pitali je li Adventistička Crkva kao svjetska organizacija kongregacijska, prezbiterijanska ili episkopalna... Premda ima sličnosti s drugim Crkvama, ona je puno drugačija i predstavlja organizam za sebe. Nastala je kao plod kreativnih ideja proizašlih iz adventne poruke koju su vodili Bog i Duh proroštva. Adventistička Crkva je crkva sa zadaćom, a Gospodin joj je dao tijelo koje odgovara toj zadaći (Douglass 1998:185).

Ovaj neprogramirani pogled na Crkvu omogućio je osnivanje jednostavnih, ponovljivih crkvenih jedinica. Bilo da se radilo o velikim crkvama ili područjima bez crkve, i bez prisutnog putujućeg pastora, članovi su se trebali prirodno organizirati u osnovne crkvene skupine kako bi ispunili svoju misiju.

Osnivanje malih skupina kao temelja kršćanskog djelovanja jest plan koji je preda me stavio Onaj koji ne može pogriješiti... Ako je u crkvi veliki broj članova, neka se članovi podijele u male skupine, kako bi radili ne samo za članove crkve već i za nevjernike. Ako se na jednom mjestu nalaze samo dvoje ili troje koji znaju istinu, neka se organiziraju u radnu družinu (White 2002a:72).

Gornji citat otkriva pet karakteristika života misijskih skupina⁶ kao jednostavnog prikaza crkve kojeg je lako reproducirati. Prvo, male skupine su bile temeljni izraz Crkve – „temelj kršćanskog djelovanja“. Drugo, one su božanski otkrivena strategija koju je – „preda me stavio Onaj koji ne može pogriješiti“. Treće, vode ih članovi – članovi rade „posao“. Četvrto, one su i za vjernike i za nevjernike – „ne samo za članove crkve već i za nevjernike“. I konačno, one su put prema osnivanju crkava u nedosegnutim područjima – „ako se na jednom mjestu nalaze samo dvoje ili troje koji znaju istinu“. Osnivanje ovih jednostavnih crkvenih jedinica nije bio samo privremeni pristup nedosegnutim područjima koja nisu imala apostolskog vođu kao što su to putujući propovjednici, koji su kroz evangeliziranje na novim poljima prvo trebali organizirati društvene susrete kao temelj zdravog skupnog života novoobraćeni-ka prije nego što se vrte organizirati ih u službenu crkvu (Loughborough 1907:125).

6 Dok je društveni susret bio najprirodniji i najtemeljniji izraz, kad se radi o skupinama u ranom adventizmu, ovdje koristim taj izraz jer su se razvili i drugi izrazi, uključujući i izraz 'subotnja škola', i nije jasno ograničava li taj citat skupinu, kao osnovu kršćanskog djelovanja, samo na društveni sastanak.

Što se tiče okupljene crkve, društveni susreti (zajedno sa subotnjom školom) činili su glavni način subotnjeg okupljanja (Hoffer i Holiday 1861:46,47)⁷. Čak su i u najvećoj crkvi ove denominacije – koja je bila jedinstvena iznimka, jer je oko nje bilo angažirano nekoliko propovjednika – sami propovjednici posvjedočili kako su se njezini najbogatiji subotnji blagoslovi često izlijevali kada oni nisu bili prisutni, nego su društvene susrete održavali vjernici.

Crkva u Battle Creeku ove propovjednike treba manje nego bilo koja crkva u državi, jer ima više aktivnih članova nego bilo koja druga crkva u državi, i jer mnogi od njih imaju dugogodišnje iskustvo i zdravo prosuđivanje. Ponekad im propovjedamo, ali na kraju često osjećamo da bi društveni susret bio bolji izbor. I često, kad se vratimo nakon što smo subotu proveli u nekoj drugoj crkvi, dogodi se da nam svi kažu kako su braća i sestre uživali u izvršnom sastanku, najboljem u nekoliko subota. Kakva je korist od nas propovjednika ako stojimo na putu ovimiskusnim, živim članovima? (*Advent Review and Sabbath Herald* 1862:60)

Kao što je Ellen White početkom 20. stoljeća primijetila, „naše ljude ne bi trebalo tjerati da misle kako svake subote moraju slušati propovijed” (1902a:1-3). Crkve koje vode starješine, službe koje vode članovi, i jednostavna i ponovljiva ekleziologija, pridonijele su omogućavanju apostolskog vodstva među ranim adventističkim propovjednicima.

Opadanje apostolstva u adventističkoj propovjedničkoj službi

S ovim apostolskim planom na snazi tijekom prva četiri desetljeća Adventističke Crkve, godišnji omjer broja plaćenih pastora po novoj crkvi nikada nije bio veći od deset prema jedan⁸. Nažalost, sljedeća izjava tadašnjeg predsjednika Generalne konferencije, A. G. Daniellsa, iz 1912. godine naglašava trendove udaljavanja od apostolskog vodstva i proročanske implikacije napuštanja ranog adventističkog modela:

Nad crkvama nismo u velikoj mjeri postavili svoje propovjednike kao pastore. U nekim od vrlo velikih crkava izabrali smo pastore, ali smo u pravilu uvijek bili spremni za terensku službu, evangelizacijski rad, a naša braća i sestre su bili spremni odrađivati svoje crkvene službe i nastaviti svoj crkveni rad bez stalnih pastora. Nadam se da ovo nikada neće prestati biti redosljed stvari u ovoj denominaciji, jer kad prestanemo provoditi razvojni rad i počnemo se zadržavati nad našim crkvama, ostajati uz njih, razmišljati i moliti se umjesto njih te obavljati njihov posao, tada će naše crkve početi slabiti i gubiti život i duh; postat će paralizirane i fosilizirane, a naše će se djelo unazaditi (Daniells 1912).

I drugi Crkveni upravitelji oštro su odbili priznavanje ove promjene. Godine 1883., kada je objavljen prijedlog za uspostavljanje dviju vrsta propovjednika – onih koji obavljaju putujući apostolski rad i onih smještenih u postojeće crkve – odmah ga je odbacio tadašnji predsjednik Generalne konferencije, G. I. Butler (Butler 1883a:618; 1883b:745- 746).

7 Također držite na umu komentar Ellen White u kojem kaže da je „ovo tako kako bi trebalo biti“, a koji se odnosi na vrijeme kada je njezin sin Edson, koji je bio propovjednik, bio kod kuće i fizički prisutan u skupini mjesne crkve. Vidi Ellen White, *Review and Herald*, 14. listopada 1884., str. 641.

8 Do sredine 1900-ih ovaj je omjer znatno opadao, sve dok svaka novoosnovana crkva godišnje unutar Sjevernoameričkog odjela nije imala u prosjeku 122 plaćena pastora. Vidi Russell Burrill, *Recovering an Adventist Approach to the Life and Mission of the Local Church*. Hart Research Center, 1998, str. 191-192.

Ellen White je osudila ovu ideju o upućivanju poziva da se pastore smjesti u crkve (White 1902a:1-3), pri čemu su odgovornost za posljedični gubitak misije snosili članovi – među kojima bi neki trebali biti ponovno kršteni ako se ne mogu snaći sami bez propovjednika (White 2002b:381) - i propovjednici koji su stvorili „vjerske slabiće” dajući prioritet odgajanju članova umjesto evangeliziranju nevjernika:

Bog nije svojim službenicima dao posao ispravljanja crkava, jer čim se ovaj posao završi, postaje očito da se mora ponoviti. Članovi crkve za koje se tako brine, i umjesto kojih se radi, postaju vjerski slabići. Koliko bi veći napredak bio postignut kad bi se devet desetina truda koji je uložen u one koji znaju istinu uložilo u one koji nikada nisu čuli istinu! (White 2002f:18-19; 2002b:113).

Njezina snažna upozorenja protiv „lebdećeg” modela propovjednika nad postojećim crkvama istaknula su tri negativna ishoda: takav model šteti propovjednicima čineći ih duhovno slabima, šteti crkvama čineći ih duhovno slabima zbog pretjerane ovisnosti o propovjednicima i naposljetku šteti crkvenoj misiji spašavanja izgubljenih (Jones 2014:31-32)⁹.

Nakon smrti Ellen White (1915.) i kraja predsjedničkog mandata A. G. Daniellsa (1922.), premještanje službenih zadataka s novih misijskih polja na uspostavljene crkve rezultiralo je pretjeranim naglaskom na monološkom propovijedanju za vrijeme subotnje službe umjesto dijaloškog sudjelovanja na društvenim sastancima, koji su i sami zamijenjeni molitvenim sastankom (još jednom učestalom prilikom za pastoru propovijed nakon koje slijedi vrijeme molitve) (Burrill 1998:210-220). Burrill nastavlja opisivanjem plana za podjelu pastora po okruzima koji je započeo 1920-ih i bio u potpunosti uspostavljen do 1950-ih. Ovaj fenomen je pretežno prisutan u Sjevernoj Americi i drugim zapadnim i razvijenim kontekstima u kojima je primat pastoralne skrbi postao norma (Burrill 1998:183-184). U kasnim 1950-ima, slavni evangelizator i pionir radijske misijske službe, H. M. S. Richards, u knjizi objavljenoj na temelju njegovih predavanja pastorima Unije Columbia i studentima Teološkog fakulteta, održanim u crkvi Takoma Park u Marylandu, bilježi ovu značajnu promjenu koju je osobno zamijetio u autobiografskom osvrtu:

Kad sam se krstio, i kasnije postao mladi propovjednik, na crkve koje su morale imati stalne pastore nad svakim stadom gledali smo kao na dekadentne. Većina naših propovjednika bila je na vatrenoj crti održavajući sastanke, pridobivajući ljude za Krista i podižući nove crkve. Zatim bi svakih nekoliko mjeseci dolazili i posjećivali crkve koje su već bile uspostavljene. Činilo se da je to, prema našem viđenju, plan apostolske Crkve (Richards 2005:156,158).¹⁰

9 Vidi Blake Jonesovu sintezu 37 uporaba ovog (ili sličnih) izraza u „Apostle or Elder? The Critical Need to Define the Adventist Minister’s Role” (Prezentacija u Adventist Theological Society, San Diego, 2014.), 31-32., str. 9.

10 Nakon što je ispričao kako je nova crkva u Čehoslovačkoj osnovana kao rezultat toga što su predsjednik i blagajnik bili u zatvoru zbog svoje vjernosti Bibliji, on nastavlja i kaže: „Možda jednog dana nećemo imati propovjednike u našim crkvama. Mnogi će od nas biti u zatvoru. Znete, kad bi polovica naših propovjed-

Crkveni su propisi s vremenom sustigli praksu tako što se postupno uklanjanje apostolske funkcije adventističkih propovjednika odrazilo na razvoj ključnih povijesnih dokumenata, počevši s formiranjem Crkvenog priručnika. Izvršni odbor Generalne konferencije (uz dodatnu skupinu od deset članova) je 1883. godine razmatrao predloženi Crkveni priručnik koji je sadržavao razliku između dviju vrsta službenika: onih koji obavljaju putujući apostolski rad i onih koji su smješteni u postojeće crkve.¹¹ Kako bi objasnio jednostavno odbijanje prijedloga od strane odbora, tadašnji predsjednik Generalne konferencije, G. I. Butler, u pisanom odgovoru navodi tri glavna razloga: Crkva se već nosila s najvećim izazovima oko crkvene organizacije bez Priručnika; to će se smatrati korakom prema kedu, stvarajući tako vjersku ovisnost o pismenom izvoru koji nije Biblija; i u konačnici bi to denominaciju stavilo u položaj prihvaćanja formalizma i duhovne slabosti s kojima se susreću druge kršćanske skupine koje su usvojile službene Priručnike (Butler 1883b:745-746). Čak je i u samom predloženom Crkvenom priručniku bilo prepoznatljivo da je taj dvostruki sustav odstupanje od tadašnje ustaljene prakse:

Danas je rad adventističkih propovjednika uglavnom evangelizacijski po svom karakteru. U starije se crkve ulaže taman dovoljno rada da ih se održi u dobrom radnom stanju, dok se ostatak vremena posvećuje naviještanju sadašnje istine među onima koji još nisu čuli svečanu poruku koja se odnosi na skori Kristov dolazak i Sud (Butler 1883b:745-746).

Premda je Loughboroughova knjiga *The Church: Its Order, Organization, and Discipline* iz 1907. godine bila *de facto* referentna točka za crkveni Priručnik — ona je zadržala apostolsku funkciju plaćenih propovjednika i pastoralnu funkciju lokalnih crkvenih starješina — prvi je crkveni Priručnik službeno izglasan 1932. godine. U njemu je navedeno da plaćeni propovjednik — kada je dodijeljen crkvi — postaje najviši službenik, predsjednik crkvenog odbora i onaj koji je odgovoran za crkvene službe, dok su lokalne starješine (iako su svi članovi odbora) njegovi pomoćnici (General Conference of Seventh-day Adventists 1932:26, 137).

U ažuriranoj verziji ovog službenog *Crkvenog priručnika* iz 2000. godine, pastor i dalje nastavlja biti predsjedavajući član crkvenog odbora. Njegov je utjecaj u mjesnoj crkvi proširen kako bi uključivao i *ex officio* službu predsjednika odbora za imenovanje, predsjednika odbora starješina — koji više nisu automatski članovi crkvenog odbora, nego pododbor odbora — i predsjednik odbora za odabir odbora za imenovanje (General Conference of Seventh-day Adventists 2000:31, 137, 144).

nika otišla u zatvor, stvarno bismo imali probuđenje u našoj denominaciji — to jest, kad bi otišli u zatvor zbog načela.”

11 Za konkretan prijedlog oko dvije klase propovjednika, vidi “Crkveni priručnik”. *Review and Herald*, 25. rujna 1883., str. 618. Držite na umu da je 1883. godine ideja o dvjema različitim klasama propovjednika odbačena, jer se na nju gledalo kao na previše unutarnju, dok bi u suvremenom adventizmu ova ideja također bila radikalna i vjerojatno naišla na odbacivanje, jer je situirani pastor sada standardni model. Za potpunije pozadinske informacije o predloženom Crkvenom priručniku iz 1883., vidi P. Gerard Damsteegt. „Have Adventists Abandoned the Biblical Model of Leadership of the Local Church?” Berrien Springs, MI (2005.). Dostupno na: http://works.bepress.com/p_gerard_damsteegt/55/.

U *Crkvenom priručniku* iz 2016. godine — devetnaestom i najnovijem izdanju u vrijeme pisanja ovog članka — zadržano je izostavljanje apostolskog statusa u pastorskom poslu, isto kao u *Crkvenom priručniku* iz 2000. godine. Premda je priznanje „malih skupina“, „kućnih crkava“ ili „glavne skupine za osnivanje crkava“ kao metode umnožavanja u geografskom području umetnuto jednostavnim imenovanjem „voditelja“ od strane okružnog pastora (General Conference of Seventh-day Adventists 2016a:37-38), zadržava se opći naglasak na propovjedniku kao ključnom službeniku mjesne crkve i starješinama kao njihovim pomoćnicima. Kao ilustracija vrlo složene i odjelno-vođene eshatologije u suvremenom adventizmu može poslužiti priručnik iz 2016. godine koji navodi ukupno 19 vrsta službenika, odjela i pomoćnih organizacija u mjesnoj crkvi¹²— od kojih neke zahtijevaju višestruke pozicije i vlastite odgovarajuće pod-odbore — pri čemu svi imenovani jednom godišnje prolaze kroz detaljan i dugotrajan proces odbora za imenovanje.

Kada se najnovije izdanje *Crkvenog priručnika* spoji s drugim službenim priručnicima za vodstvo, pojavljuje se dosljedan obrazac. Iako ovi dokumenti imaju pragmatičnu, a ne teološku ili povijesnu funkciju, kao globalni izvori crkvene politike i preporučene prakse, poslužili su učvršćivanju ustaljene paradigme pastora. Trenutačni *Crkveni priručnik* (2016.a), *Priručnik za propovjednike* (2009.) i *Priručnik za starješine* (2016.b) pokazuju trostruki obrazac opadanja apostolskog vodstva u adventističkoj službi. Prvo, apostoli i starješine su u sva tri dokumenta potvrđeni kao dvije primarne funkcije vodstva u Novom zavjetu, pri čemu su apostoli prikazani kao nadglednici cijele Crkve i putujući misionari, a starješine laici kao pastiri postojećih crkvenih zajednica (General Conference of Seventh-day Adventists 2016a:26, 29; 2009:16, 107; 2016b:24-26, 31). Drugo, sva tri dokumenta, bez ikakvog biblijskog opravdanja ili važećeg referentnog materijala adventističkih pionira, smatraju da je služba suvremenog pastora različita od službe apostola ili starješine (General Conference of Seventh-day Adventists 2016a:31)¹³. Treće, ovi dokumenti dopuštaju da starješine obavljaju značajne

12 Ovaj trenutni popis uključuje: starješine, đakone, đakonice, tajnika, blagajnika, koordinatora za 'prijatelje', dječju službu, komunikacije, obrazovanje, obiteljsku službu, zdravstvenu službu, glazbu, javne poslove i vjersku slobodu, izdavaštvo, subotnju školu, osobne službe, upraviteljsku službu, službu žena i službu za djecu i mlade. Identificiranje ovog popisa ne služi umanjivanju svake funkcije, već ilustriranju poteškoća u umnožavanju ovog modela, osobito kad mnoge nove crkve počinju s tek malom šačicom vođa.

13 Ovdje priručnik daje samo dva dokaza. Prvi je izravni citat iz Efežanima 4,11-12 bez tumačenja o tome što je bila izvorna namjera spominjanja peterostrukog dara o kojem govori apostol Pavao, ili na koji se način suvremena poraba modernog izraza „pastor“ odnosi na bilo koji od njih. Drugi je citat iz knjige Ellen White *Testimonies to Ministers* (str. 52-53), koji kaže da je Bog postavio ljude da čuvaju Crkvu, bez navođenja na koji od peterostrukih darova iz Efežanima 4. poglavlja ona misli, i misli li uopće na njih. *Seventh-day Adventist Minister's Handbook*, 15-16. Ovdje Priručnik za propovjednike jednostavno prepoznaje da je Bog Pavla pozvao u službu (1. Timoteju 1,2) i osvrće se na Arona u Starom zavjetu, koji je pozvan u službu kao Veliki svećenik (Hebrejima 5,4), što kontekstualno ilustrira velikosvećeničku službu Isusa Krista; u Priručniku za starješine, *Seventh-day Adventist Elder's Handbook*, jedino opravdanje za modernu predodžbu stalnog pastora je pozivanje na 2. Timoteju 4,1-5, na stranici 40., što je ironično, jer se ove kvalifikacije starješina iz 2. Timoteju, i drugih paralelnih ulomaka, istodobno koriste za isticanje osobina starješina, uključujući njihovu moralnu čistoću (37), dobne kvalifikacije (16), podržavanje pastora u nadzoru mjesne crkve (25), poštovanje (31), posjedovanje kvaliteta duhovnog vodstva (31) i drugo.

odgovorne dužnosti samo u slučaju kada je pastor nedostupan ili kad im je dao posebno dopuštenje.¹⁴ Starješine služe kao posebni pomoćnici pastorima¹⁵ unutar mjesne crkve, sastavljaju svoj vlastiti odbor koji je u savjetodavnom odnosu s crkvenim odborom. Ovo trostruko napredovanje (ili prije *nazadovanje*), kako se može vidjeti u različitim izdanjima crkvenih pravilnika i priručnika, jasno pokazuje i uklanjanje apostolskog očekivanja od suvremenih adventističkih propovjednika i nazadovanje uloge crkvenih starješina kao primarnih duhovnih vođa u mjesnim crkvama.

Baš kao što je rana Crkva nakon smrti svog proročkog vizionara Ivana i drugih ključnih vođa napustila apostolski pristup apostolima i starješinama, tako je i Adventistička Crkva nakon smrti Ellen White i drugih pionira napustila svoj apostolski plan vodstva. Premda su povijesni detalji različiti, sličan utjecaj opadanja apostolskog statusa među propovjednicima također je primijećen i u metodističkoj tradiciji nakon smrti Johna Wesleya i njegovih kolega.¹⁶

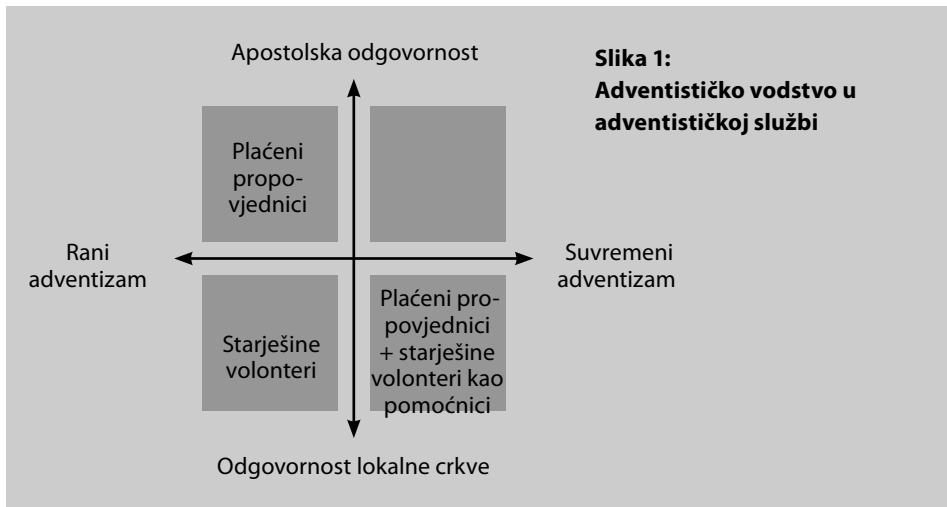
Da sažmemo: kao što je prikazano na slici u nastavku, *Apostolsko vodstvo u adventističkoj službi*, današnji plaćeni propovjednik pragmatično djeluje kao plaćeni glavni starješina

14 Prema Crkvenom priručniku *Seventh-day Adventist Church Manual*, starješine mogu obavljati samo sljedećih devet funkcija službe „u odsutnosti pastora”, ili sličnim uvjetima, uključujući i „odsutnost pastora”, „kada je dodijeljeni pastor nedostupan” ili „u nedostatku rukopoloženog pastora” (ili, u mnogim slučajevima, uz dopuštenje predsjednika konferencije): predsjedati poslovnim sastankom (64, 74), postati „duhovni vođe crkve” (73), voditi crkvene službe, obred vjenčanja ili svete večere (74), nadgledati izbor crkvenih zastupnika za konferencijske sjednice (76), nadgledati proces odbora za imenovanje (110), služiti riječju i doktrinom (73) i krštavati (75). U priručniku za pastore, *Seventh-day Adventist Minister's Handbook*, referenca o starješinama kao nadglednicima iz Djela 20,28 primjenjuje se na pastore (51, 92), posao posjećivanja je izravna odgovornost pastora, ali starješine mogu pomoći ako je crkva prevelika ili na preširokom području, što bi pastorovu osobnu nazočnost učinilo nepraktičnom (130-134), starješina u odsutnosti pastora može održati pogreb (196), te cjelovitu svrhu i predloženu litaniju za preuzimanje službe u novom okrugu – uz molitvu predstavnika konferencije kojom se službeno potvrđuje pastor kao „vođa crkvene zajednice“ umjesto uloge starješine (220-227). U Priručniku za starješine, *Seventh-day Adventist Elder's Handbook*, starješina/e mogu obavljati samo sljedećih petnaest funkcija „u odsutnosti pastora” (ili gore spomenute slične fraze, str. 23, 39, 41, 46, 56, 129, 131, 149, 151): provoditi obrede, postati primarni duhovni vođe crkve, voditi subotnje bogoslužje, sastavljati raspored propovijedanja, redovito propovijedati, nadgledati pozive za goste govornike, čuvati propovjedaonicu, voditi obred krštenja, predsjedavati crkvenim odborom i poslovnim sastancima, izvršiti pomazanje, voditi pogrebnu službu (ali i kada ožalošćena obitelj zamoli starješinu umjesto pastora), voditi ceremoniju vjenčanja, služiti riječju i naukom i voditi posvećenje djeteta.

15 Jezični izrazi za starješine kao posebne pomoćnike nalaze se u sva tri dokumenta, s tim da Priručnik za starješine, *Seventh-day Adventist Elder's Handbook*, pruža uvid u najznačajniju upotrebu sličnih izraza (29, 33, 40, 43, 44, 57).

16 Za nedavni pregled čimbenika eksplozivnog rasta i opadanja metodističke tradicije – od kojih se mnogi zrcale u povijesti adventnog pokreta – vidi Winfield Bevins, *Marks of a Movement: What the Church Today can Learn From Wesleyan Revival*. Zondervan, 2019. K tome, kao što je navedeno u predgovoru, putem izračuna po glavi stanovnika prema knjizi Rodneyja Starka i Rogera Finkea *The Churching of America, 1776-200: Winners and Losers in our Religious Economy* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2005.), dva glavna čimbenika koja su doprinijela trenutnom padu metodističkih stopa rasta bila je odluka iz 1850. godine da se od svih putujućih okružnih jahača i lokalnih svećenika zahtijeva da završe četverogodišnji studij zaređenja, te odluka iz 1860. godine kojom se više ne zahtijeva sudjelovanje u razredima i skupinama, pa je na taj način učenje postalo neobvezno.

unutar mjesne crkve. Rano je adventističko apostolsko očekivanje od plaćenih propovjednika napušteno. Nijedna skupina vođa u suvremenom adventizmu (pastori ili starješine) nije službeno zadužena za putujuću, misionarsku dužnost. Budući da je apostolski model vodstva uvelike napušten i plaćeni propovjednici često zamjenjuju pastorske funkcije osmišljene za starješine, posljedična paradigma je u suvremenom adventizmu, u biti, stvorila apostole bez apostolstva (oni provode većinu svog vremena u mjesnim crkvama) i starješine bez pravog starješinstva (oni više ne vode zajednice). Premještanje putujućeg propovjednika u domenu mjesne crkve sada je stvar službene poslovne politike. Strahovi među ranim adventistima, u vezi s ustaljenim pastorskim *modus operandi* drugih glavnih kršćanskih denominacija, sada su postali povijesne činjenice, jer je neapostolski pristup službi usvojen i potpuno ukorijenjen u mnogim adventističkim geografskim regijama.

Obnova apostolstva u adventističkoj službi

Brzo rastuće kulturne, društvene i tehnološke promjene 21. stoljeća stvorile su nemjerljivo drugačije uvjete od onih iz 19. stoljeća. Nastojeći izbjeći obje krajnosti idolopoklonstva prošlog vremena, kao i naivnu prosudbu njegove povijesne irelevantnosti za budućnost, za obnovu apostolskog vodstva ponizno se nudi sljedećih pet preporuka:

1. *Prepoznajte da ne postoje administrativna rješenja za duhovne probleme.* Budući da je Crkva u svojoj biti duhovni organizam, a ne ljudska organizacija, i njezini izazovi i rješenja su duhovni, a ne administrativni, upravljački ili strateški. Življenjem u atmosferi preobražavajućeg duhovnog iskustva s Kristom – za koje ovaj rad navodi da je bio temeljni pokretač adventnog pokreta – rješavaju se dublja pitanja i stvara se odgovarajući kontekst za administraciju, upravljanje i strategiju. Kao dodatak duhovnoj hitnosti, sveprisutnost materijalizma je u 21. stoljeću na globalnom sjeveru, i sve više u svim tehnološki povezanim kulturama,

stvorila varijante kršćanskog konzumerizma koje su u temeljnoj suprotnosti s apostolskim pokretima. Ove prazne kalorije nominalnog kršćanstva mogu biti zamijenjene samo težnjom za dubokom vjerom, osobnim obraćenjem i probuđenjem vođenim Duhom. Dodatne preporuke u ovom radu mogu postati stvarnost samo prepoznavanjem činjenica da su naši dublji izazovi duhovni, te doživljajem vitalne vjere u Krista.

2. *Prihvatite minimalnu ekleziologiju kako biste postigli maksimalnu ponovljivost.* Bez obzira na to koliko je biblijska poruka usredotočena na Krista, ne možete lako umnožiti broj crkava ako one zahtijevaju programski vođenu, vrlo složenu ekleziologiju. Rani adventistički primjer onoga što čini crkvu pretpostavljao je mali broj vjernika koji su svakodnevno svjedočili, okupljali se tjedno (na „društvene sastanke“ i subotnju školu, često bez propovijedi ili modernog ekvivalenta „bogosluzja“), a započeo je s jednostavnim vodstvom sačinjenim od tima volontera (starješina, đakon i službenik) (Loughborough 1907:131-132)¹⁷. Suprotno povijesnom razvoju sve složenije ekleziologije, kako je prikazano u ovom radu, ovaj osnovni pristup ne samo da je ponovljiv nego je i za članove s punim radnim vremenom dovoljno jednostavan za održavanje. Kako bi se oporavak apostolstva doživio na održiv način, samoj promjeni u klasifikaciji vođa crkvenih zajednica s plaćenih propovjednika na starješine-volontere mora prethoditi promjena paradigme oko osnovnih zahtjeva za osnivanje i postavljanje crkve. U kulturama u kojima je crkvena zgrada prestala biti primarni prostor za evangelizaciju, ponovno pozicioniranje crkve oko misije, umjesto oko modernog bogosluzja, stvara prostor za dublje učenje i angažman u misiji. Bez hotimičnog nastojanja na identifikiranju, osnaživanju i afirmiranju jednostavnijih i ponovljivijih oblika crkve, novoosnovane zajednice će ostati jedno-generacijske skupine koje će se rijetko umnožavati, bez obzira na to vode li ih plaćeni profesionalci ili volonteri.

3. *Vratite starješine na poziciju vođa zajednice.* Današnje starješine – osobito u razvijenim zemljama na globalnom sjeveru – više nisu primarne duhovne vođe pojedinačnih crkvenih zajednica, već funkcioniraju kao posebni pomoćnici *de facto* glavnog starješinstva plaćenih propovjednika. Budući da je ova praksa sada službena (u pravilnicima i priručnicima), vidljiva (u svakodnevnom životu crkvenih zajednica) i često obavezna (budući da mnogi članovi zbog vraćanja desetine izriču svoje pravo na plaćenog propovjednika), članovi i starješine se moraju ponovno poučavati o svojim biblijskim ulogama. Iako osnivanje novih crkava, s glavnom idejom da ih vode starješine, predstavlja ugodnije okruženje nego prelazak na istu paradigmu unutar postojećih crkvi, podizanje razine angažmana i odgovornosti unutar potonje skupine također će biti protuteža zapažanju Rolanda Allena: „Tamo gdje se crkvama najviše pomaže, tamo se nalaze slabi, beživotni i bespomoćni. Ništa nas toliko ne slabi kao navika ovisnosti o drugima za one stvari koje bismo sami sebi trebali priskrbiti” (1962:35). Premda će uvijek biti mjesta za plaćene propovjednike koji su dodijeljeni mjesnim crkvama – osobito onima koje su prevelike da bi ih vodili volonteri – ako su prethodne dvije preporuke na snazi, preoblikovanje obuke starješina i njihovo potvrđivanje u lokalnoj konferenciji, i

¹⁷ Imajte na umu da je ovaj tročlani tim, koji je imenovan tajnim glasovanjem i kojega je posvetio rukopoloženi pastor, ponekad u manjim zajednicama bio sveden na dva člana — jedan starješina-đakon i jedan službenik.

izvan nje, može obnoviti njihovu biblijsku ulogu primarnih pastira mjesne crkve. Gledano sa stajališta zapisa o ranom adventizmu te iz perspektive suvremenog adventizma u razvojnom kontekstu, posljedične stope rasta demitologiziraju pretpostavku da crkve koje imaju vlastitog pastora rastu brže (www.adventiststatistics.org).¹⁸

4. *Propovjednike ponovno postavite u službu misionara.* Preusmjeravanje propovjednika u pokretače misije u novim područjima u skladu je s biblijskim planom i eksplozivnim stopama rasta ranog adventizma i drugih kršćanskih pokreta. Takav velik kulturni pomak moguć je ako, i samo ako se prethodne tri preporuke hotimično slijede. Jedan od načina utjecaja, koji dovodi do mikroskopskih pomaka u ulozi propovjednika, jest putem njihovog obrazovanja i propovjedničkog stažiranja. Kako se ove povećane apostolske kompetencije mogu integrirati u kurikulum? Kako izgleda formiranje propovjednika koje učinkovito stvara vođe spremne da budu oni koji opremaju, a ne koji su izvođači? Kao što rani adventistički propovjednici nisu mogli biti rukopoloženi bez osnivanja nove skupine, može li se i danas prije rukopoloženja provoditi stažiranje tijekom osnivanja crkava, ili barem zahtijevati da pripravnici prije rukopoloženja budu izloženi radu u novim misijskim poljima?¹⁹ Suprotstavljajući izvan-biblijski pojam pastorske službe i uvažavanje trenutne stvarnosti, je li moguće – ili čak poželjno – imati i okružne pastore (dodijeljene crkvi/crkvama) i pastore misionare (koji organiziraju crkve pod vodstvom starješina)? U ranom su adventizmu plaćeni vođe prvenstveno osnivali crkve, dok su vođe volonteri postavljeni u pastorsku službu. U suvremenom adventizmu vođe-dobrovoljci prvenstveno osnivaju, a zatim, s vremenom, plaćeni vođe preuzimaju pastoralno vodstvo tih crkava. Ovo zapažanje više se odnosi na organizacijsko određivanje prioriteta, a manje na dobrovoljne osnivače – od kojih mnogi djeluju i nastaviti će djelovati kao misionari.

5. *Povećajte omjer članova i plaćenih pastora.* Ako prethodne četiri preporuke ikada postanu stvarnost, povećanje omjera članova i plaćenih pastora ostvarit će se vrlo prirodno. Umjesto smanjenja broja plaćenih pastora, ova bi nova stvarnost zapravo omogućila zapošljavanje većeg broja tijekom obnove biblijskog modela i ranog adventističkog pristupa koji je svjedočio brzom osnivanju i množenju jednostavnih crkava predvođenih starješinama.²⁰ Međutim, ako prethodne četiri preporuke nisu provedene, proces promjene mogao bi se predvidljivo – i bolno – odvijati obrnutim smjerom. Bilo da je potaknuto financijskom, medicinskom, tehnološkom ili drugom globalnom krizom, izvanjsko prisilno smanjenje broja plaćenih pastora u kratkom bi roku zahtijevalo odgovor na prethodne preporuke.

18 Iako u ovim opažanjima, naravno, postoji više čimbenika, pored samih očekivanja od starješine kada je u pitanju vodstvo, ovaj uobičajeni mit vidljiv je u primjerima kao što je Korejska unija u kojoj je, iako postoji 859 rukopoloženih i ovlaštenih pastora koji vođe i nadgledaju 833 crkve i tvrtke, došlo do kontinuiranog desetogodišnjeg pada stope rasta sve do 1,26% (2019). Vidi: www.adventiststatistics.org.

19 Ključni aspekt rukopoloženja kakvo se danas prakticira jest da je ono potvrda onoga što Bog pokazuje u službi određenog djelatnika. Ako je pokazatelj propovjednikove službe samo unutar djelovanja i rasta postojećih crkava, tada potvrđivanje rukopoloženjem stvara samo-pokretajuće neapostolsko očekivanje u ulogama.

Abstract

This article examines the historical development and functional significance of apostolic leadership within the Seventh-day Adventist Church, with a particular focus on the contrast between the New Testament concept of apostles and the modern notion of pastors. The author analyzes the biblical foundations of apostleship, the early Adventist practice of itinerant preachers, and the gradual shift away from this model throughout the 20th century via institutional reforms and denominational manuals. The article highlights how the church once embraced a decentralized, mission-driven leadership structure in which lay elders led local congregations while paid ministers functioned as apostolic church planters. Through a survey of historical sources, church documents, and pioneer statements, the author demonstrates how the professionalization of pastoral ministry led to the erosion of apostolic vitality. The article concludes with specific recommendations for reclaiming a biblical model of leadership that empowers lay ministry and refocuses pastors on mission.

Keywords: apostolicity, Seventh-day Adventist Church, pastoral ministry, church leadership, Adventist history

Izvornik: WagenerSmith, Anthony (2021) "The Decline and Recovery of Apostolic Leadership in Adventist Ministry", *Journal of Adventist Mission Studies*: Vol. 17: No. 1, 19-42.

Bibliografija

- A Candid Reader. 1909. Seventh-day Adventists and Seventh-day Baptists. *The Adventist Review and Sabbath Herald* 86, br. 2 (14. siječnja):11, 12.
- Allen, Roland. 1962. *The Spontaneous Expansion of the Church: And the Causes that Hinder it*. Grand Rapids, MI: Eerdmans Publishing Co.
- Allison, Gregg R. 2012. *Sojourners and Strangers: The Doctrine of the Church, Foundations of Evangelical Theology Series*. Wheaton, IL: Crossway.
- Bevins, Winfield. 2019. *Marks of a Movement: What the Church Today can Learn From the Wesleyan Revival*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Burrill, Russell. 1998. *Recovering an Adventist Approach to the Life and Mission of the Local Church*. Fallbrook, CA: Hart Research Center, 1998.
- Butler, G.I. 1883. No Church Manual. *Review and Herald*, 27. studeni, 1883.
- California State Conference Minutes, 3rd Annual Session. 1.-10. listopada 1874., Napa, CA. Report of the 7th Session, Oct. 9. listopada, 8:00 sati.
- Compton, Stephen C. 2003. *Rekindling the Mainline: New Life through New Churches*. Bethesda, MD: Alban Institute.
- Damsteegt, P. Gerard. 2005. *Have Adventists Abandoned the Biblical Model of Leadership of the Local Church?* http://works.bepress.com/p_gerard_damsteegt/55/.
- Daniells, A. G. 1912. Ministerial Institute Address. Los Angeles, CA, ožujak 1912. In Burrill 1998:177, 178.
- Douglass, Herbert. 1998. *Messenger of the Lord*. Nampa, ID: Pacific Press.
- Ferguson, Everett. 2002. *Early Christians Speak*. Abilene, TX: ACU Press.

- General Conference of Seventh-day Adventists. 1932. *Church Manual*. Washington, D.C. General Conference of Seventh-day Adventists.
- _____. 1897. General Conference Bulletin. 32nd Session. Lincoln, Neb., 21. veljače.
- _____. 1901. General Conference Bulletin. 34th Session. Battle Creek, MI., 16. travanj.
- _____. 2000. *Seventh-day Adventist Church Manual*, rev. izd., Hagerstown, MD.: Review and Herald.
- _____. 2009. *Seventh-day Adventist Minister's Handbook*. Silver Spring, MD: The General Conference of Seventh-day Adventists Ministerial Association.
- _____. 2016a. *Seventh-day Adventist Church Manual*, 19. rev. izd. Hagerstown, MD: Review and Herald.
- _____. 2016b. *Seventh-day Adventist Elder's Handbook*. Silver Spring, MD: The General Conference of Seventh-day Adventists Ministerial Association.
- Grudem, Wayne. 1994. *Systematic Theology*. Grand Rapids, MI: Zondervan Academic.
- Hardaway, Donald Lynn. 2012. *An Evaluation of the Growing Healthy Churches Program as a Method for Producing Healthy, Growing, and Reproducing Southern Baptist Congregations*. Doctor of Ministry Dissertation, Liberty Baptist Theological Seminary.
- Hardt, Philip F. 2011. A Crown and a Cross: The Rise, Development, and Decline of the Methodist Class Meeting in Eighteenth Century England. *Methodist History*, 49, br. 2.
- Hirsch, Alan and Catchim, Tim. 2012. *The Permanent Revolution*. San Francisco, CA: Josey Bass.
- Hoffer, J. 1861. Extracts from Letters. *Advent Review and Sabbath Herald* 18, br. 6 (2. srpnja):47.
- Holiday, Miles C. 1861. Letters. *Advent Review and Sabbath Herald* 18, br. 6 (2. srpnja): 46, 47.
- Jones, Blake. 2014. Apostle or Elder? The Critical Need to Define the Adventist Minister's Role. Presentation at Adventist Theological Society, San Diego.
- Kaiser, Dennis. 2013. Setting Apart for the Ministry: Theory and Practice within Seventh-day Adventism (1850-1920). *Andrews University Seminar Studies* 51, br.2.
- Littlejohn, W.H. 1883. Church Manual. *Review and Herald*, 25. rujna, 1883.
- Loughborough, J.N. 1907. *The Church: Its Organization, Order, and Discipline*. Hagerstown, MD: Review and Herald Publishing.
- _____. 1987. *Miracles in My Life*. Phoenix, AZ: Leaves of Autumn Books.
- Ludwig, Charles. 1984. *Francis Asbury: God's Circuit Rider*. Fenton, MI: Mott Media.
- Mackinnon, James. 2012. *Calvin, and the Reformation*. Whitefish, MT: Literary Licensing.
- Morgan, Tony. 2017. *The Unstuck Church: Equipping Churches to Experience Sustained Health*. Nashville, TN: Thomas Nelson.
- Nichol, Francis D., ur. 1962. *Seventh-day Adventist Bible Commentary*, sv. 7. Hagerstown, MD: Review and Herald.
- Powell, William Jr. 1977. Methodist Circuit Riders in America, 1766-1844. Master's Thesis, University of Richmond.
- Reeve, John W. et al., urednici. 2015. *Women and Ordination: Biblical and Historical Studies: Seventh-day Adventist Leaders and Scholars Explore an Important Issue Facing the Church*. Nampa, ID: Pacific Press Publishing Association.
- Richards, H.M.S. 2005. *Feed My Sheep*. Hagerstown, MD: Review and Herald.
- Saarinen, Martin F. 1994. *The Life Cycle of a Congregation*. Washington, DC: Alban Institute.

- General Conference of Seventh-day Adventist. 2019. Seventh-day Adventist World Church. <https://www.adventist.org/church/what-do-seventh-day-adventists-believe/> history-of-seventh-day-adventists.
- _____. 2020. www.adventiststatistics.org.
- Smith, Uriah. 1865. *Advent Review and Sabbath Herald*, 23. svibnja 1865.
- Star, G. B. 1886. Wabash, Indiana *Plain Dealer*. 1. listopada.
- Stark, Rodney and Finke, Roger. 2005. *The Churching of America, 1776-200: Winners and Losers in our Religious Economy*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Thompson, Andrew C. 2010. 'To Stir Them Up to Believe, Love, and Obey'— Soteriological Dimensions of the Early Methodist Class Meeting. *Methodist History* 48.3.
- Viola, Frank. 2012. *Pagan Christianity?: Exploring the Roots of Our Church Practices*. Carol Stream, IL: Barna
- Watson, David Lowes. 2002. *The Early Methodist Class Meeting: Its Origins and Significance*. Eugene, OR: Wipf and Stock.
- White, Ellen. 1895. Witnesses for Christ. *Advent Review and Sabbath Herald*, 10. rujan.
- _____. 1862. *Advent Review and Sabbath Herald*. sv. 20. br. 8. str. 4
- _____. 1883. Letter 7. Navod u *Seventh-day Adventist Bible Commentary*, sv. 7.
- _____. 1883. Letter 7. Navod u *Seventh-day Adventist Bible Commentary*, sv. 7.
- _____. 1884. *Review & Herald*. 14. listopada i 21. listopada.
- _____. 1891. *Review & Herald*. 21. srpnja.
- _____. 1901. An Appeal to our Ministers. *General Conference Bulletin*, sv. IV. Battle Creek, MI, 16. travnja, str. 6.
- _____. 1901. *Pacific Union Recorder*, 1. kolovoza.
- _____. 1901a. *Manuscript* 16.,25. veljače 1901.
- _____. 1901b. Letter 30.
- _____. 1901c. *Manuscript* 32. Para. 16.
- _____. 1901d. *Signs of the Times*. 21. kolovoza.
- _____. 1902a. Letter 86. str. 9
- _____. 1902b. The Work in Greater New York. *Atlantic Union Gleaner*. 8. siječnja.
- _____. 1908. *Manuscript* 47.
- _____. 2002e. *Christian Service*. Hagerstown, MD: Review and Herald Publishing.
- _____. 2002f. *Evangelism*. Hagerstown, MD: Review and Herald Publishing.
- _____. 2002a. *Testimonies for the Church*, sv. 2. Nampa, ID: Pacific Press.
- _____. 2002b. *Testimonies for the Church*, sv. 3. Nampa, ID: Pacific Press.
- _____. 2002c. *Testimonies for the Church*. svezak 5, Nampa, ID: Pacific Press.
- _____. 2002d. *Testimonies for the Church*, svezak 7, Nampa, ID: Pacific Press.
- White, James. 1853. Gospel Order. *Review and Herald*. 6. prosinca, str. 7.
- _____. 1855. *Advent Review and Sabbath Herald* sv. 4, br. 30.
- _____. 1859. An Address reported in *Review and Herald*. sv. 14. br. 3.
- _____. 1862. *Review and Herald*. sv. 19, br. 20.
- _____. 1868. *Life Incidents*. sv. 1. Battle Creek, MI: Steam Press. str. 7.